

Cezary Rzęchowski

UJ – Kraków

ORCID: 0000-001-7401-1085

Koncepcja drugiego boga Numeniusa z Apamei

Słowa kluczowe: drugi bóg, metafizyka, Numenius z Apamei, rzeczywistość

Keywords: the second god, metaphysics, Numenius of Apamea, reality

Komentując myśl Numeniusa, pragnę odwołać się do prac Dillona i Berchmanna, w których poruszane są podstawowe kwestie ontologiczne dotyczące struktury rzeczywistości i jej poznawania przez Apamejczyka. Obaj myśliciele zastanawiają się nad charakterem relacji, jaka zachodzi pomiędzy drugim bogiem a pierwszym bogiem, i szczegółowo analizują działanie drugiej zasady. Następnie przechodzą do przedstawienia struktury duszy i opisują cechy oraz funkcje materii. Podkreślają bytowość i intelekt drugiego boga oraz jego demiurgiczność.

Pierwszy bóg jest nieruchomy. Jedyny ruch, jaki mógłby wykonać, to ruch jego własnego intelektu, który jest wrodzony i wiecznie trwały. Pierwszy bóg jest rzeczywistym twórcą bytu i idei – i sam w sobie jest dobry. Drugi bóg jest ruchomy, a zarazem jako demiurgiczny intelekt poznaje zarówno pierwszego boga, jak i świat materii¹.

Artykuł ma na celu przedstawić koncepcję drugiego boga Numeniusa z Apamei w oparciu o analizę zachowanych fragmentów myśli greckiego filozofa, który stał się inspiracją dla chrystologii Orygenesusa.

¹ J. Dillon, *Some Ontological Questions*, „Bulletin of The Institute of Classical Studies”, czerwiec 2007, s. 397–399.

1. Natura i przymioty drugiego boga

Hierarchiczna struktura rzeczywistości stanowi fundament Numeniusowskiej metafizyki. Intelkt i Jedno jest pierwszym bogiem, można je utożsamić z platońskim Dobrem. Drugi bóg jest drugim intelektem, który sam w sobie posiada idee. Drugi intelekt ogranicza nasze zdolności poznawcze, podobnie jak pierwszy intelekt stanowi granicę poznania dla drugiego intelektu. Trzeci bóg jest podporządkowany drugiemu i jednocześnie, będąc duszą świata, organizuje go².

Νουμήνιος μὲν γὰρ τρεῖς ἀνυμνήσας θεοὺς πατέρα μὲν καλεῖ τὸν πρῶτον, ποιητὴν δὲ τὸν δεύτερον, ποιήμα δὲ τὸν τρίτον (Fr. XXXVI)³.

Numenius poucza o trzech bogach: pierwszego, którego nazywa ojcem, Drugiego, który jest twórcą, a trzeci jest przedstawiony przez Niego jako stworzenie stworzeniem.

Pitagorejczyk Numenius przyjmuje, że liczba jest zasadą harmonii kosmosu. Pierwszy bóg jest intelektem, który kontempluje sam siebie i przekazuje wiedzę o liczbie drugiemu bogu. Następnie drugi bóg daje mądrość całej ludzkości, dzięki czemu poznanie człowieka jest podobne do poznania drugiego boga. Drugi bóg jest twórcą stawania, ale nie bytu⁴.

Ὁ νὲν οὖν πρῶτος περὶ τὰ νοητά,
ὁ δεύτερος περὶ τὰ νοητά καὶ αἰσθητά (Fr. XXX)⁵.

Pierwszy niezmiennie jest intelektem,
drugi zarazem jest intelektem i podpada pod zmysły.

Drugi i trzeci jest jednym (εἷς). Drugi bóg wchodzi w kontakt z materią i to czyni go podwójnym. Materia absorbuje go na tyle, że nie może poświęcić się wyłącznie kontemplacji świata noetycznego. Skupiony na jej porządkowaniu, zaniedbuje świat idei. Podwójność drugiego boga czyni go mniej doskonałym od pierwszego. Pierwszy przekazuje formy, dzięki którym drugi tworzy cały kosmos. Podczas aktu tworzenia świata drugi jest obrócony w dwóch

² G. Boys-Stones, *Numenius on Intellect, Soul, and the Authority of Plato*, w: *Authors and Authorities in Ancient Philosophy*, red. J. Bryan, R. Wardy, J. Warren, Cambridge 2018, s. 190.

³ K.S. Guthrie, *Numenius. The Father of Neo-Platonism. Works, Biography, Message, Source, and Influence*, London 1917, s. 39.

⁴ C.S. O'Brien, *The Demiurge in Ancient Thought. Secondary Gods and Divine Mediators*, Cambridge 2015, s. 150.

⁵ K.S. Guthrie, *Numenius*, dz. cyt., s. 33.

kierunkach: kontemplanuje idee i przekazuje racjonalność bytom racjonalnym. Racjonalność jest darem drugiego boga dla człowieka.

ὁ θεὸς μέντοι ὁ δεῦτερος καὶ τρίτος εἷς (Fr. 11)⁶.

drugi i trzeci naturalnie są jednym bogiem.

Działanie drugiego boga jest noetyczne i polega na kontemplacji idei. Postępowanie trzeciego boga jest dianoetyczne i sprowadza się do myślenia dyskursywnego. Numenius przyjmuje jedność drugiego i trzeciego. Trzeci bóg narodził się z drugiego, kiedy ten miał kontakt z materią. W procesie tym drugi jest niejako na zewnątrz, a trzeci jest duszą świata i jest do wewnątrz⁷.

Καὶ ἄπτεται τοῦ αἰσθητοῦ καὶ περιέπει ἀνάγει
τε ἔτι εἷς τὸ ἴδιον ἦθος ἐπορεξάμενος της ὕλης (Fr. 11)⁸.

wchodzi w kontakt z tym, co jest zmysłowe,
dogląda i nadaje mu jego własny charakter,
ponieważ rozciąga swoje pragnienie w kierunku materii

Numenius zakłada, że Dobro jest jedyną zasadą wszystkiego. Dobro mieszka w niematerialnej sferze i jest aktywne, niewysłowione i żywe⁹.

Dobro jest bytem. Na pytanie o sens bytu Numenius odpowiada – na sposób platoński – że jest osadzony w istocie lub substancji. Opisuje je jako pierwszy intelekt i jako byt sam w sobie. Proclus zauważa w *Komentarzu do Timajosa*, że Numenius przypisuje ideom uczestnictwo w Dobru. Podczas gdy intelekt uczestniczy w ideach, Dobro jest tą ideą, w której uczestniczy drugi bóg, będąc dobrym. Dobro jest przyczyną bycia idei, a nie tylko tego, że idee posiadają własność bycia dobrem. Apamejczyk zakłada, że pierwszą zasadą jest to *ov* (to on) oraz ten, który jest – za Księgą Wyjścia – i wnioskuje, że idee uzyskują swój byt przez uczestnictwo w tym, który jest bytem samym w sobie.

εἴπερ ἔστι μετουσία τοῦ πρώτου ἀγαθοῦ ἀγαθός,
ἰδέα ἄν ὁ πρῶτος νοῦς,
ὦν αὐτοαγαθόν (Fr. XXXIV)¹⁰.

jeśli [drugi bóg] dobry jest uczestnikiem pierwszego boga, który jest dobry,
to wtedy pierwszy umysł byłby jego ideą,
będąc dobrym sam w sobie.

⁶ Numénius, *Fragments*. Texte établi et traduit par Edouard des Places, Paris 1973, s. 53.

⁷ C.S. O'Brien, *The Demiurge in Ancient Thought*, dz. cyt., s. 144.

⁸ Numénius, *Fragments*, dz. cyt., s. 53.

⁹ L.P. Gerson, *From Plato to Platonism*, Ithaca–New York 2017, s. 210.

¹⁰ K.S. Guthrie, *Numenius*, dz. cyt., s. 37.

Numenius podobnie jak Platon twierdzi, że Dobro jest Jednym i jest nieaktywne ἀργός (niezrobione). Drugi, który jest demiurgiem, tworzy kosmos i rządzi nim. Twórczość jest paradygmatem wszystkiego, co powstaje. Na pytanie o Dobro Apamejczyk odpowiada, że jest wyobrażeniem dobroci. Dobro jest wiecznie kontemplującym intelektem, dzięki któremu rozum zachowuje prostotę.

Świat jest emanacją drugiego boga. Ta implikuje wielość, która jest zaprzeczeniem jedności pierwszego boga. Pierwszy używa instrumentalnie drugiego do tworzenia kosmosu. Drugi bóg, czyli druga zasada, ma nieograniczoną i niewyczerpaną moc dawania dobra, którą czerpie z pierwszego¹¹.

Pitagorejczyk Numenius wprowadza pojęcie monady i diady. Diada jest czymś nieokreślonym. Odwieczne zrodzenie świata jest generowane przez drugiego boga. W systemie emanacyjnym Apamejczyka monada wytwarza diadę. Pierwszy bóg jest monadą, która nie może zmienić ani siebie, ani kosmosu, i potrzebuje drugiej monady, która będzie zasadą dla odwiecznie rodzącego się świata i twórcą kosmosu.

Demiurgiczność w myśli filozoficznej Apamejczyka jest pomostem pomiędzy Filonem Aleksandryjskim a tradycją gnostycką. Numenius podkreśla transcendencję i immanencję boga. Transcendencja pierwszego boga jest kontemplacją jego myśli przez niego samego, a immanencja jest demiurgicznością drugiego boga, dzięki której kosmos żyje i rozwija się¹².

W *Timajosie* Platon wyróżnia trzy zasady kosmosu: idee, ich kopie i przestrzeń. Dualizm Numeniusa ma swe źródło w myśli platońskiej.

Pierwsza zasada jest intelektem, który myśli o wszystkim, co jest zrozumiałe. Pierwszy bóg jest absolutnie prosty. Drugi jest w ruchu. Kontempluje rzeczy inteligibilne, jak i sensybilne. Drugi intelekt jest potrzebny, by nadać formę nieskończonej diadzie, czyniąc to, porusza sam siebie.

Demiurg jest podwójny i jest rozszczepiony przez materię. W *Fedonie* cielesna osoba jest identyczna z bezcielesnym intelektem, który poznał idee przed wcieleniem. Zasada myślenia dyskursywnego, która jest racjonalnym pragnieniem cielesnego człowieka, możliwa jest dzięki Demiurgowi, który pragnie Dobra, a osiąga je przez kontemplację. Jeżeli dusza jest manifestacją pragnienia Dobra, a Dobro jest jej kontemplacją, to dusza świata przejawia się w myśleniu dyskursywnym. Zatem Demiurg jest jedyną zasadą, która łączy Dobro z duszą świata¹³.

¹¹ L.P. Gerson, *From Plato to Platonism*, dz. cyt., s. 214.

¹² C.S. O'Brien, *The Demiurge in Ancient Thought*, dz. cyt., s. 140.

¹³ L.P. Gerson, *From Plato to Platonism*, dz. cyt., s. 222.

καθάπερ ἔνταυθα διττόν, φησι, τὸ δημιουργόν,
τὸ μὲν πατήρ, τὸ δὲ ποιητής (Fr. XXXVI)¹⁴.

[Numenius] powiada o podwójnym stworzeniu boskości,
jednym jest Ojciec, drugim zaś twórca.

Demiurg nie tworzy ciągle. Formuje kosmos, a następnie wycofuje się i kontempluje. Wszystkie dusze pochodzą od jednego boga. Drugi wszczepia pojedyncze dusze do ludzkiego ciała i tym samym zapoczątkowuje proces reinkarnacji. Demiurg jest siłą rządzącą światem i jego prawodawcą (ὁ νομοθέτης)¹⁵.

ὁ δὲ νομοθέτης φυτεύει καὶ διανέμει καὶ μεταφυτεύει εἰς ἡμᾶς ἕκαστους τὰ ἐκειθεν προκαταβεβλημένα (Fr. XXVIII)¹⁶.

prawodawca sadzi, rozprowadza i przeschczepia w każdym z nas to, co zostało zasiane stamtąd.

2. Drugi bóg a pierwszy bóg

Pierwszy bóg jest intelektem, który myśli, i używa drugiego boga jako pomocnika (ἐν προσχρήσει τοῦ δευτέρου νοεῖν). Drugi bóg tworzy świat z pomocą trzeciego boga (τοῦτον ἀδ ἐν προσχρήσει τοῦ τρίτου δημιουργεῖν). Istnieje zatem intelekt, który myśli, i intelekt, który jest myśleniem. W przypadku boskich esencji spotykają się one ze sobą (σύνδρομοι προς τὰς οὐσίας).

Νουμήνιος δὲ τὸν πρῶτον κατὰ τὸ ὅ ἐστι ζῶν τάττει καὶ φησιν ἐν προσχρήσει τοῦ δευτέρου νοεῖν, τὸν δὲ δεῦτερον κατὰ τὸν πρῶτον νοῦν καὶ τούτον αὐτὸν ἐν προσχρήσει τοῦ τρίτου δημιουργεῖν, τὸν δὲ τρίτον κατὰ τὸν διανοούμενον (Fr. XXXIX)¹⁷.

Numenius przedstawia pierwszy umysł jako ten, który rzeczywiście żyje, i powiada, że myśli z pragnienia drugiego i że staje się twórczy z pragnienia trzeciego. Trzeci bóg jest ludzkim myśleniem.

Numenius przedstawia boskość jako autón. Zdaniem Dillona i Doddsa, pierwszy bóg jest rodzajem dobra¹⁸.

¹⁴ K.S. Guthrie, *Numenius*, dz. cyt., s. 39.

¹⁵ C.S. O'Brien, *The Demiurge in Ancient Thought*, dz. cyt., s. 147.

¹⁶ K.S. Guthrie, *Numenius*, dz. cyt., s. 31.

¹⁷ Tamże, s. 41.

¹⁸ H.A.S. Tarrant, *Numenius Fr. 13 and Plato's Timaeus*, „Antichthon” 13 (1979), s. 22.

Apamejczyk twierdzi, że nasienie jest uzupełnieniem istnienia pierwszego boga. On zapładnia się sam, inaczej mówiąc, sieje samego siebie. Następnie pierwszy sieje całą duszę i daje ją całemu kosmosowi. Numenius przedstawia dwa różne sposoby uprawy roślin: φυτεύω i σπείρω, sianie i obsiewanie. Pierwszy daje identyczne nasienie duszy każdemu racjonalnemu bytowi. Ponieważ jest αυτοόν i αυτοάγαθόν, odpowiada za jedność dobra, życia i rozumu. Pierwszy przekazuje ten sam dar w trzech wymiarach: dobro, które jest jednym, rozumność (νοῦς) i istotę (ουσία), która jest niepodzielna i utożsamiona z intelektem¹⁹.

Ὡσπερ δὲ πάλιν λόγος γεωργῶ πρὸς τὸν φυτεύοντα ἀναφερόμενος, τὸν αὐτὸν λόγον μάλιστα ἐστὶν ὁ πρῶτος τὸν δημιουργόν (Fr. XXVIII)²⁰.

Relacja między rolnikiem a siewcą jest dokładnie taka, jak między pierwszym bogiem a stwórcą.

Drugi bóg jest demiurgiem, który planuje, dokąd pójdą dusze. Pierwszy zapewnia ziarno całemu kosmosowi i pozostawia go bez opieki. Potrzebuje drugiego, aby ten wspomógł go w jego dziele. Euzebiusz z Cezarei ten fragment myśli Numeniusa wyjaśnia w ten sposób, że niepodzielna ουσΙΑ (ousia), która jest istotą pierwszego i która sieje całą duszę, jest tą, którą otrzymuje drugi po zasianiu. Stąd episteme pierwszego jest paradygmatem episteme idei drugiego²¹.

Trzeci Bóg jest identyczny ze światem.

ποίημα δὲ τὸν τρίτον – ὁ γὰρ κόσμος κατ'αὐτὸν δ τρίτος ἐστὶ θεός (Fr. 21)²².

stworzenie zaś jest trzecie – świat dla niego jest trzecim bogiem.

Ten świat nie jest światem konkretnym, ale takim, który istnieje w myśli Demiurga. Myślący świat, demiurgiczne myślenie o świecie, które jest myślącą myślą, i świat realny są zasadami Numeniusowskiej metafizyki²³.

Pierwszy bóg jest sam w sobie Dobrem i jest poza istnieniem. Wykorzystuje (ἐν προσηρησει) drugiego i jest przez niego wspomagany.

¹⁹ Tamże, s. 23.

²⁰ K.S. Guthrie, *Numenius*, dz. cyt., s. 31.

²¹ H.A.S. Tarrant, *Numenius Fr. 13 and Plato's Timaeus*, dz. cyt., s. 28.

²² Numénius, *Fragments*, dz. cyt., s. 60.

²³ R.P. Festugière, *La Révélation d'Hermès Trismégiste*, t. 4: *Le Dieu inconnu et la gnose*, Paris 1954, s. 124.

Należy zauważyć, że w tradycji platońskiej bóg jest sobą albo jest ponad bytem. Na pytanie o byt τί δὴ ἔστι τό δν, Numenius odpowie: γενητά και παλινάγρετα (Fr. 12)²⁴.

Pierwszy bóg jest αἰδιον i βέβαιον. Jest zawsze identyczny ze sobą (ἀει κατά ταύτόν) i jest bytem koniecznym νοητόν. Platońskie rozumienie niezmienności określa niezmienność jako wieczność i tożsamość z samym sobą.

W teologii Numeniusa pierwszy Bóg jest αυτοάγαθόν, a drugi jest demiurgicznym νοῦς. Przymiotami pierwszego boga są prostota i bezruch. Prostota jest zjednoczeniem z samym sobą i jest niepodzielna. Numenius idzie za Albinusem i określa tożsamość pierwszego, który nie ma części, ἔστώς, a drugiego jako στάσις²⁵.

Pierwszy jest sam w sobie dobry. Proklos przyjmuje, że pierwszy jest αὐτοζωον. Jest on zadowolony z bycia samym sobą, ale potrzebuje pomocy. Sam nie stwarza świata, ale jest ojcem Demiurga i prosi go o pomoc przy stwarzaniu (ἐν προσχρήσει).

Νουμήνιος δέ τόν μὲν πρῶτον κατά τὸ ὄ ἐστι ζῶον
τάττει και φησιν ἐν προσχρήσει τοῦ δευτερου νοειν (Fr. 22)²⁶.

A Numenius powiada, że pierwszy jest życiem,
i dodaje, że pierwszy intelekt wykorzystuje drugi.

Pierwszy bóg, będąc pierwszym intelektem, jest całkowicie nieznan. Jedynie dzięki Demiurgowi, który przekazuje wiedzę o Ojcu bytom racjonalnym, możemy poznać pierwszego boga. Dzięki λόγος istnieje νοῦς, w całym systemie medioplatońskim będący zdolnością widzenia, które można nazwać boskim dotykiem. Bóg może uchodzić za παντάπασιν (ἀγνοοῦ μενος), jednak nie przeszkadza to νοῦς, aby być otwartym na poznanie Jedna²⁷.

3. Relacja pomiędzy boskością a materią

Materia posiada własną zasadę ruchu. Wieczne i niezmiennie idee określają wzorce dla materii, dzięki którym może ona istnieć jako mnogość w jedności. Drugi bóg, który jest drugim intelektem i posiada te paradygmaty w swoim umyśle, narzuca je materii, która jest w ruchu. Ta z kolei porusza się według zasad, które określane są przez idee. Chaos nie jest ruchem. Dopiero uporząd-

²⁴ Numénius, *Fragments*, dz. cyt., s. 54.

²⁵ R.P. Festugière, *La Révélation d'Hermès Trismégiste*, dz. cyt., s. 126.

²⁶ Numénius, *Fragments*, dz. cyt., s. 61.

²⁷ R.P. Festugière, *La Révélation d'Hermès Trismégiste*, dz. cyt., s. 128.

kowany ruch jest ruchem, podobnie jak byt, który nie posiada jednoczącej struktury, nie jest bytem²⁸.

Idee wprowadzają porządek do świata sensybilnego. Materia, która jest podłożem świata zmysłowego, jest niedoskonała i płynna, i stawia opór drugiemu bogu.

Numenius w swojej kosmogonii odwraca porządek ruchu i duszy świata. Zasada ruchu materii, która jest złą duszą świata, łączy się z dobrem, czyli dobrą duszą świata. W metafizyce Apamejczyka istnieją zatem dwie dusze świata, będące odrębnymi substancjami. Przyjmuje się często, że Numenius utożsamia dusze świata z dwoma rzeczywistymi ruchami, które konkurują ze sobą. Te dwie dusze są dwoma rywalizującymi ze sobą ośrodkami woli lub świadomości. Zdaniem Numeniusa, ruch ciała i duszy jest ruchem złożonym. Złożoność ta polega na skłonności materii do mnogości i zarazem do jedności, która jest porządkiem nadanym przez drugiego boga.

δύο ψυχας ἔχειν ἡμας οἰόνται
ὥσπερ καὶ ἄλλαι τὴν μὲν λογικὴν τὴν δ' ἄλογον (Fr. 44)²⁹

uważa, że mamy dwie dusze,
racjonalną i irracjonalną

Takie rozumienie myśli Apamejczyka utożsamia złą duszę świata z aktywną siłą, która kieruje materią ku pluralizmowi i chaosowi, a dobrą z trzecim bogiem, który prowadzi kosmos do porządku i jedności. Numenius wyraźnie podkreśla identyczność trzeciego boga z drugim³⁰.

Boys-Stones stawia pytanie o związek pomiędzy myśleniem dyskursywnym a intelektem. Jeśli trzeci bóg jest drugim, który jest zasadą porządkowania materii – jak zakłada Numenius – to myślenie dyskursywne jest inteligencją drugiego boga, która porządkuje świat empiryczny. Zatem inteligencja drugiego boga jest sensem jedności całej empirii. Z tego wynika, że jedynie intelekt pozwala człowiekowi radzić sobie ze światem empirycznym. Idee pozwalają nam najlepiej zrozumieć świat empiryczny, ponieważ nasza wiedza jest retrospekcją świata inteligibilnego, a poznanie idei weryfikuje nasze doświadczenie empiryczne. Jedynie myślenie dyskursywne jest zdolne do poznania prawdy³¹.

²⁸ G. Boys-Stones, *Numenius on Intellect*, dz. cyt., s. 192.

²⁹ Numénus, *Fragments*, dz. cyt., s. 91.

³⁰ G. Boys-Stones, *Numenius on Intellect*, dz. cyt., s. 193.

³¹ Tamże, s. 195.

4. Dwie dusze świata

Dusza jest siedzibą mocy. Powszechnym dogmatem platonizmu jest niematerialność duszy, co pociąga za sobą jej nieśmiertelność. Apamejczyk nie akceptował podziału duszy na części, ale przyjmował, że istnieje osobno dusza racjonalna i dusza irracjonalna. Numenius – idąc za innymi neoplatonikami, takimi jak Albinus czy Proclus – przyjmuje istnienie monady, która jest bogiem i której bezkresna moc nie może wydać nic złego, oraz diady, która jest materialnym podłożem – bez formy i jakości – świata materialnego. Dusza uczestniczy zarówno w monadzie, jak i diadzie, co czyni ją zarówno dobrą, jak i złą.

Numenius twierdzi, że niematerialność duszy nie zapewnia jej braku kontaktu z materią. Zstąpienie duszy w ciało jest kontynuacją mądrości nabytej przed wcieleniem. Drugi bóg jest dobrym Demiurgiem, ponieważ uczestniczy w dobru pierwszego boga. Alegoryczne rozumienie *Odysei* Homera przedstawia wędrówkę duszy ze świata materialnego do królestwa pokoju. Noetyczny kosmos przypomina nam idee, które poznaliśmy przed wstąpieniem w ciało³².

Podsumowanie

Medioplatonizm przywrócił badania nad tym, co niecielesne. Na pytanie o byt medioplatonicy odpowiadali, że jest niecielesny, a jego rzeczywistość jest niezmienna i wieczna. Dla Numeniusa z Apamei to, co inteligibilne i co transcenduje rzeczywistość zmysłową, jest bytem. Oryginalność Apamejczyka polegała na tym, że w swojej myśli odwołuje się nie tylko do filozofii Parmenidesa i ontologii platońskiej, ale także do Tory i nauczania Mojżesza. Dla niego bytem jest nie tylko $\tau\omicron\ \omicron\upsilon$ (to on), ale także Ten, Który Jest. W jego rozumieniu platońska filozofia jest myślą Mojżesza wyrażoną po attycku³³.

Numenius przedstawia koncepcję trzech bogów jako różnych bytów. Starając się zagwarantować transcendencję pierwszego boga i radykalnie odróżnić go od świata materialnego, który wyłącznie się staje, przedstawia go jako tego, który ma jedynie do czynienia z czystymi istotami, czyli ideami. Przekonuje, że platońska idea Dobra, przez którą wszystko się staje, jest właściwie pierwszym bogiem, i że ten bóg jest wzorem do naśladowania dla drugiego boga. Platoński Demiurg jest dobry, ale nie jest dobrem, i m.in. dlatego jest drugi, a to z kolei zakłada, że odpowiada wyłącznie za świat rzeczy, które powstają, a nie za świat idei, który zawsze jest. Skoro pierwszy bóg przynależy do

³² Tamże, s. 221.

³³ G. Reale, *Historia filozofii starożytnej*, t. 4: *Szkoły epoki cesarstwa*, Lublin 1999, s. 427.

świata najwyższych idei i je kontempluje, to drugi bóg, naśladowując pierwszego, odtwarza jego myśli w całym kosmosie.

Dla Numeniusa pierwszy bóg jest wyższy od istoty, ale nie od umysłu, zaś drugi bóg jest drugim umysłem. Pierwszy bóg jest prosty, stały i nieruchomy. Bezruch pierwszego boga jest ruchem tej samej natury. Pierwszy bóg działa i wytwarza, ale się nie zmienia. Niezmienne działanie jest gwarantem porządku i stałości wszystkich bytów.

Drugi bóg jest podwójny. Kontempluje rzeczy inteligibilne i zarazem działając na materię, buduje kosmos i rządzi nim. Porządek materii wywodzi się ze świata idei i jest przedmiotem kontemplacji, w której Demiurg – drugi bóg – uczestniczy, a jego działanie rodzi się z pragnienia naśladowania pierwszego boga.

Koncepcja drugiego boga Numeniusa jest pomostem pomiędzy chrystologią Orygenesusa w dziele *O zasadach* a myślą Apamejczyka. W wielu aspektach Chrystus jest drugim bogiem Numeniusa.

Bibliografia

- R.M. Berchman, *From Philo to Origen. Middle Platonism in Transition*, Chico, California 1984.
- G. Boys-Stones, *Numenius on Intellect, Soul, and the Authority of Plato*, w: *Authors and Authorities in Ancient Philosophy*, red. J. Bryan, R. Wardy, J. Warren, Cambridge 2018, s. 184–201.
- J. Dillon, *Some Ontological Questions*, „Biulletin of The Institute of Classical Studies”, czerwiec 2007, s. 397–402.
- M.J. Edwards, *Numenius, Pherecydes and The Cave of The Nymphs*, „The Classical Quarterly. New Series” 40/1 (1990), s. 258–262.
- R.P. Festugière, *La Révélation d'Hermès Trismégiste*, t. 4: *Le Dieu inconnu et la gnose*, Paris 1954.
- L.P. Gerson, *From Plato to Platonism*, Ithaca–New York 2017.
- L.P. Gerson, *The Cambridge History of Philosophy in Late Antiquity*, Cambridge 2015.
- K.S. Guthrie, *Numenius. The Father of Neo-Platonism. Works, Biography, Message, Source, and Influence* (London: George Bell and Sons 1917).
- Numénius, *Fragments*, texte établi et traduit par Edouard des Places, Paris 1973.
- C.S. O'Brien, *The Demiurge in Ancient Thought. Secondary Gods and Divine Mediators*, Cambridge 2015.

D.J. O'Meara, *Being in Numenius and Plotinus. Some Points of Comparison*, „Phronesis” 21/2 (1976), s. 120–129.

G. Reale, *Historia filozofii starożytnej*, t. 4: *Szkoły epoki cesarstwa*, Lublin 1999.

H.A.S. Tarrant, *Numenius Fr. 13 and Plato's Timaeus*, „Antichthon: 13 (1979), s. 19–29.

J. Whittaker, *Numenius and Alcinoos on the First Principle*, „Phoenix” 32/2 (1978), s. 144–154.

Streszczenie

Koncepcja drugiego boga Numeniusa z Apamei

W artykule podejmuję próbę przedstawienia koncepcji drugiego boga Numeniusa z Apamei. Zadaję pytanie o naturę i przymioty drugiego boga oraz o jego relację z pierwszym bogiem i światem materialnym. Staram się wykazać, w jaki sposób myśl Apamejczyka mogła wpłynąć na rozwój koncepcji chrystologicznych pierwszych myślicieli chrześcijańskich, takich jak Orygenes. Artykuł jest próbą analizy tych fragmentów Numeniusa, które charakteryzują jego filozofię.

Summary

Concept of the second god by Numenius of Apamea

In the article I attempt to present the concept of the second god by Numenius of Apamea. I ask a question about the nature and qualities of the second god and about his relationship with the first god and the material world. I try to show how the thought of the Apamaean could have influenced the development of Christological concepts of the first Christian thinkers, such as Origen. The article is an attempt to analyze those fragments of Numenius that characterize his philosophy.